હિન્દી ભાષાને નુકસાન કોનાથી થયું? : ઠાકરે ભાઈઓ, સ્ટાલિનથી કે પછી ભારતની ભાષા નીતિથી?

વિકલ્પ

★ દીપક આશર

હિન્દી ભાષાને લઈને હાલમાં મોટાભાગની ચર્ચાઓ ઠાકરે બંધુઓની ટીકા પર કેન્દ્રિત છે. થોડા અઠવાડિયા પહેલા આ મુદ્દે લક્ષ્ય તમિલનાડુના મુખ્યમંત્રી એમ.કે.સ્ટાલિન હતા. કોઈને પણ ભારતની ભાષાનીતિ, તેનો ઉદ્દેશ્ય શું હતો અને ખરેખર શું પ્રાપ્ત થયું તે વિશે ગંભીરતાથી વિચારવાની જરૂર જણાયું નથી. ઠાકરે ભાઈઓ રાજકારણમાં નવા છે અને એક રાજ્ય પૂરતા મર્યાદિત નેતા છે. સત્ય એ છે કે સ્વતંત્ર ભારતની ભાષાનીતિ શરૂઆતથી જ દિશાહીન હોડી જેવી રહી છે. નીતિઓના જાહેર કરેલા ઉદ્દેશ્યો અને તેમના વાસ્તવિક પરિણામો ક્યારેય મેળ ખાતા નથી. કાગળ પર હિન્દી 'સત્તાવાર ભાષા' છે, પરંતુ વાસ્તવમાં દરેક ક્ષેત્રમાં અંગ્રેજીનું વર્ચસ્વ સતત વધી રહ્યું છે. આ કોઈ બિન-હિન્દી નેતાના કારણે થયું નથી પરંતુ આઝાદી પછીથી અમલમાં રહેલી અધૂરી અને નબળી નીતિઓનું પરિણામ છે.

બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન હિન્દીને રાષ્ટ્રીય કાર્યકારી ભાષા બનાવવાના પ્રયાસો મોટાભાગે બિન-હિન્દી નેતાઓ અને બૌદ્ધિકો જેવા કે એમ.કે. ગાંધી, સી. રાજગોપાલાચારી, કે. એમ. મુનશી, રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને અન્ય દ્વારા કરવામાં આવ્યા હતા. તેઓ હિન્દીની શક્તિ અને ઉપયોગીતા સમજતા હતા, પરંતુ તે સમયે હિન્દી-તમિલ-કન્નડ જેવી અન્ય ભારતીય ભાષાઓ જેવી જ એક ભાષા હતી. અંગ્રેજી એકમાત્ર વહીવટી ભાષા હતી. વર્તમાન વાસ્તવિકતાને ધ્યાનમાં લેતા હિન્દીને અન્ય ભારતીય ભાષાઓ સાથે સમાન દરજ્જો આપવામાં આવે તે વધુ સારું રહેશે. આ પગલું વ્યવહારુ તેમજ રાષ્ટ્રીય હિતમાં પણ હશે.

વહીવટ, શિક્ષણ અને ઉદ્યોગમાં હજુ પણ અંગ્રેજી ભાષાનું પ્રભુત્વ છે. આ અસર સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલી વિવિધ જાહેરાતોમાં પણ દેખાય છે. તમે જાતે જોઈ શકો છો કે 1963 અને 1976ના રાજભાષા અધિનિયમો અને નિયમો, અને પછી 1986, 2007 અને 2011ના સુધારા પણ દર્શાવે છે કે હિન્દીને વાસ્તવિક વહીવટી ભાષા બનાવવામાં કોઈ નોંધપાત્ર પ્રગતિ થઈ નથી. છેલ્લા સાત દાયકામાં અંગ્રેજી અને હિન્દી વચ્ચેનું અંતર સતત વધ્યું છે.

જો હિન્દીને અન્ય ભારતીય ભાષાઓની સમકક્ષ રાખવામાં આવે, તો તે પૈસા, સમય અને શક્તિનો મોટો બગાડ પણ બચાવશે. કેવી રીતે એ પણ સમજીએ - દરેક જાગૃત કર્મચારી કે વિદ્યાર્થી સારી રીતે જાણે છે કે જો કોઈ સરકારી દસ્તાવેજ, નિયમ, આદેશ કે પુસ્તક ખરેખર સમજવા માગતો હોય, તો તેણે ફક્ત અંગ્રેજી સંસ્કરણ જોવું પડશે. હિન્દી અનુવાદો ઘણીવાર એટલા જટિલ અથવા અર્થઅનર્થ કરતાં હોય છે કે તે સમજવાને બદલે મૂંઝવણમાં વધારો કરે છે. હકીકતમાં આ અનુવાદો એટલા બેદરકારીથી કરવામાં આવે છે કે કોઈને તેની પરવા નથી - તે બધું ફક્ત ઔપચારિકતા હોય છે. (એ બીજી વાત છે કે બાકીના વિશ્વમાં, ઘણી ભાષાઓમાં દરરોજ ઉત્તમ અનુવાદો થાય છે.)

આજે પરિસ્થિતિ એવી છે કે શિક્ષણ, સંશોધનો અને ઉચ્ચ ગુણવત્તાના પુસ્તકો - બધું જ ફક્ત અંગ્રેજીમાં ઉપલબ્ધ છે. બીજી બાજુ, એક પણ હિન્દી સાહિત્યિક સામયિક એવું બચ્યું નથી જે દેશભરમાં વાંચવામાં આવતું હોય અથવા જેની મોટી ઓળખ હોય, જ્યારે બ્રિટિશ રાજ દરમિયાન અને સ્વતંત્રતા પછીના કેટલાક દાયકાઓ સુધી, ઘણા હિન્દી સામયિકો રાષ્ટ્રીય સ્તરે લોકપ્રિય હતા અને પ્રભાવશાળી માનવામાં આવતા હતા. હવે તે બધા અદૃશ્ય થઈ ગયા છે, જ્યારે હિન્દી ભાષી લોકોની સંખ્યા, તેમનું શિક્ષણ અને આવક બધું જ નોંધપાત્ર રીતે વધ્યું છે.

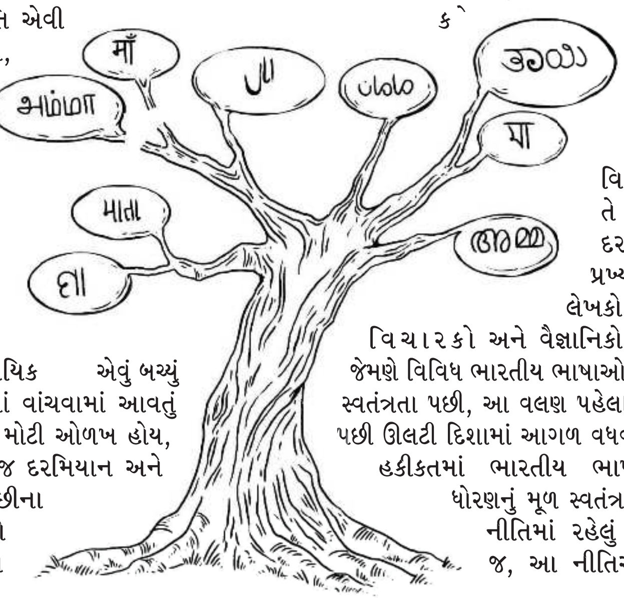

સત્ય એ છે કે અંગ્રેજીએ હિન્દી સહિત તમામ ભારતીય ભાષાઓને ધીમે ધીમે જે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે તે ન તો તમિલ રાજકારણને કારણે છે કે ન તો મરાઠી રાજકારણને કારણે. આ સૌથી મહત્વપૂર્ણ સત્ય પર બહુ ઓછા લોકો ધ્યાન આપે છે. બંધારણ ઘડાયું ત્યારથી, ભાષા સંબંધિત દરેક મોટા નિર્ણયો હિન્દીભાષી નેતાઓના નેતૃત્વમાં લેવામાં આવ્યા છે, પરંતુ તેઓ એક પણ નક્કર નીતિ ઘડી શક્યા નથી. આશ્ચર્યજનક વાત એ છે કે આ નીતિઓનું ક્યારેય પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું ન હતું કે તેમના વાસ્તવિક પરિણામો શું છે. એ નોંધવું પણ રસપ્રદ છે કે બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન હિન્દી સહિત ભારતીય ભાષાઓનો વિકાસ થયો હતો. તે સમયગાળા દરમિયાન, ઘણા પ્રખ્યાત કવિઓ, લેખકો, વિદ્વાનો, વિચારકો અને વૈજ્ઞાનિકો ઉભરી આવ્યા, જેમણે વિવિધ ભારતીય ભાષાઓમાં કામ કર્યું હતું. સ્વતંત્રતા પછી, આ વલણ પહેલા ધીમું પડ્યું અને પછી ઊલટી દિશામાં આગળ વધવા લાગ્યું હતું.

હકીકતમાં ભારતીય ભાષાઓના ઘટતા ધોરણનું મૂળ સ્વતંત્ર ભારતની ભાષા નીતિમાં રહેલું છે. શરૂઆતથી જ, આ નીતિઓ જટિલ અને ગૂંચવણભરી રહી છે. કોઈ એક નેતા કે પક્ષને દોષ આપવો નકામો છે. આ અવ્યવસ્થા અને તેનો ભોગ બનેલા લોકો માટે સમગ્ર રાજકીય અને બૌદ્ધિક વર્ગ જવાબદાર છે. સૌથી મોટી વાત એ છે કે ન તો તેમની પાસે તેને સુધારવાની ક્ષમતા છે, ન તો કોઈ પ્રામાણિક પ્રયાસ દેખાઈ રહ્યો છે. જેમ ખોરાકનો સાચો સ્વાદ ફક્ત તેને ચાખીને જ જાણી શકાય છે, તેવી જ રીતે કોઈપણ નીતિની વાસ્તવિક અસર તેના પરિણામો દ્વારા જ માપવામાં આવે છે. આજે ભારતના નાના શહેરોમાં પણ અંગ્રેજી પ્રગતિની ભાષા બની ગઈ છે- પછી ભલે તે શિક્ષણ હોય, નોકરી હોય કે વ્યવસાય હોય. જે લોકો અંગ્રેજી નથી જાણતા તેઓ ફક્ત કારકુની અથવા વહીવટી નોકરીઓ સુધી મર્યાદિત છે, પરંતુ જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાની વિચારસરણી અને સર્જનાત્મક ક્ષમતાઓને વધારવા માગે છે, જે દરેક માનવીની મૂળભૂત ઈચ્છા છે, તો અંગ્રેજી વિના તે નકામું છે એવો વણલખ્યો નિયમ છે! તેનાથી વિપરીત, જો કોઈ વ્યક્તિ અંગ્રેજીમાં અસ્ખલિત હોય અને ભારતીય ભાષામાં એક પણ વાક્ય લખી શકતો નથી, તો તેની કારકિર્દીમાં કોઈ અવરોધ ઉભો થશે નહીં! દુનિયાના કોઈ પણ વિકસિત દેશમાં આવી પરિસ્થિતિ નથી, જ્યાં માતૃભાષાનું જ્ઞાન પ્રગતિ માટે અર્થહીન છે.

સત્ય એ છે કે અંગ્રેજીએ હિન્દી સહિત તમામ ભારતીય ભાષાઓને ધીમે ધીમે જે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે તે ન તો તમિલ રાજકારણને કારણે છે કે ન તો મરાઠી રાજકારણને કારણે

હકીકતમાં ભારતની વાસ્તવિક સત્તાવાર ભાષા અંગ્રેજી છે. હિન્દીને 'સત્તાવાર ભાષા' કહેવાનું કામ મોટાભાગે રાજકીય કારણોસર કરવામાં આવે છે અને તે એક મોંઘો તમાશો બની ગયો છે. હિન્દીને આપવામાં આવતો આ ઉપરછલ્લો (અને બિનજરૂરી) આદર ઘણીવાર હિન્દી લાદવાની વાત આવે ત્યારે તમિલ, મરાઠી અને અન્ય ભાષાઓના નેતાઓને હેરાન કરે છે. આ રીતે, હિન્દી એક વિચિત્ર અને અન્યાયી બેવડી મુશ્કેલીનો ભોગ બને છે - એક તરફ ઉપરછલ્લી આદર છે, તો બીજી તરફ વિરોધ અને અપમાન છે. આ એક સામાન્ય બાબત તરફ ધ્યાન દોરે છે કે જ્યારે કોઈ વસ્તુની માગ ઓછી થાય છે અથવા સમાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેનું ઉત્પાદન અને વ્યવસાય પણ ખતમ થઈ જાય છે. સરકાર દ્વારા સમર્થિત નીતિઓ વિના શિક્ષણ, વિચાર અને સંસ્કૃતિના ક્ષેત્રમાં આ પરિવર્તન ક્યારેય શક્ય ન હોત. તેથી, કેન્દ્ર સરકારની ભાષા નીતિમાં સ્પષ્ટ ફેરફાર કરવામાં આવે તો જ શક્ય છે. બધા રાજ્યોને તેમનું કાર્ય સંપૂર્ણપણે તેમની પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવું જોઈએ. રાજ્યો વચ્ચે અથવા કેન્દ્ર અને રાજ્યો વચ્ચે જે પણ વાતચીત થાય છે, તે પરસ્પર સંમતિ અને સુવિધાથી નક્કી થવી જોઈએ - કોઈ એક ભાષા લાદીને નહીં. આવી નીતિનો અમલ કરવો એટલો મુશ્કેલ નથી જેટલો લોકો વિચારે છે - તે ઘાને રૂઝાવવા માટે જરૂરી ઓપરેશન જેવું છે. સારવાર દરમિયાન થોડો દુઃખાવો થાય છે, પરંતુ પછીથી દર્દી સંપૂર્ણપણે સાજો થઈ જાય છે. જો ભારતીય ભાષાઓ પ્રત્યે ખરેખર ચિંતા હોય, તો દરેક રાજ્યએ શિક્ષણ સહિત (જેમ કે આઈલેન્ડ જેવા નાના યુરોપિયન દેશો પણ કરે છે) પોતાનું બધું કામ પોતાની ભાષામાં કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. આનાથી લાખો પ્રતિભાશાળી વિદ્યાર્થીઓને ફાયદો થશે જ, હિન્દીની આસપાસના રાજકારણ અને કડવાશનો પણ અંત આવશે. જ્યારે દરેક ભાષાને સમાન દરજ્જો મળશે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ બધા નાગરિકો ભારતીય ભાષાઓ પ્રત્યે સમાન સ્નેહ અને આદર વિકસાવશે. આ વાસ્તવિક એકતાને મજબૂત બનાવશે અને સંઘીય વ્યવસ્થાને ખરેખર મજબૂત બનાવશે.